

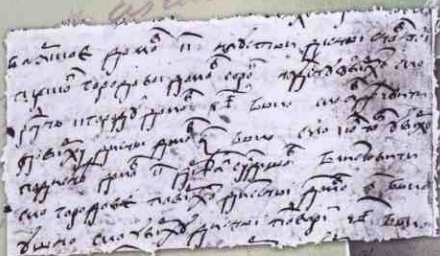
Б 10162
9(с2)
С 748

Сергій Спугай, Михайло Мороз, Наталія Халімон

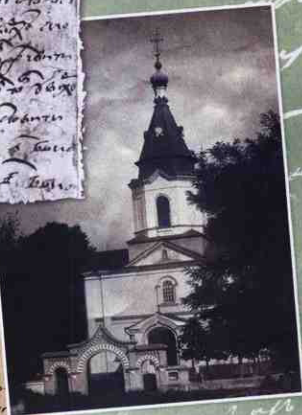
КОВЧИН

ІСТОРІЯ СЕЛА

від найдавніших часів
до 1917 року

Село Ковчинъ принадлежало къ Ковчинскому
уезду Польскаго Царства. Въ 1840 году
уездъ Ковчинскій переименованъ въ
Ковчинскій. Село Ковчинъ въ то
время принадлежало къ Ковчинскому
уезду. Село Ковчинъ принадлежало къ
Ковчинскому уезду.

ЗМІСТ

Від авторів	6
Довідка про село Ковчин	7

ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ

Первісні поселення	8
Городище – колиска сучасного Ковчина (XI ст. – середина XIII ст.)	11
Монголо-татарська навала (середина XIII ст. – середина XIV ст.)	28

ПІД ВЛАДОЮ ЛИТВИ, МОСКОВІЇ ТА ПОЛЬЩІ

У складі Великого князівства Литовського (середина XIV – кінець XV ст.)	32
У складі Московської держави (1500 – 1618 рр.)	39
Кримський фактор	39
У складі Речі Посполитої (1618 – 1648 рр.)	40
Ковчин на стародавніх географічних картах	48

КОЗАЦЬКІ ЧАСИ (1648 – 1782 рр.)

Становлення незалежної козацької держави	54
Під протекторат Росії (1654 р.)	60
Формування ковчинських прізвищ	65
Населення та перший опис Ковчина	66
Набуття земельної власності. Займанщина	69
Бойовище в сусідньому містечку (1664 р.)	72
Становище селян за даними переписних книг 1666 р.	73
Ковчин у власності Чернігівської архієпископії (1668 – 1672 р.)	77
Суперечка про задеснянські землі (1679 – 1729 рр.)	83

У підданстві Києво-Софійського монастиря (1690 – 1782 рр.)	87
Переходи селян у козацький стан	90
Страховські. 1740 – 1749 рр.	92
Судові суперечки за землю 1750 – 1751 рр.	101

Участь ковчинських козаків у військових походах і війнах XVIII ст. Гілянський похід 1725 р.	102
Російсько-турецька війна 1735 – 1739 рр.	103

Ковчин за матеріалами ревізії Ніжинського полку 1732 – 1747 рр.	109
Ревізія Ніжинського полку 1747 р.	110

Ковчин за матеріалами Генерального опису Лівобережної України	
1765 – 1769 рр.	112
Соціальний склад населення	114
Економічний стан населення	115
Соціальна інфраструктура	120
Церква	120
"Школа, шпиталь церкви ковчинської"	120
Шинки	125

Статистична та історико-демографічна характеристика населення	
с. Ковчина другої половини XVIII ст.	128
Загальна демографічна характеристика	130
Статеві-вікова структура населення	134
Дослідження шлюбного стану населення	136

Сповідні розписи 1740, 1768, 1773, 1794, 1796, 1812 рр.	144
Опис Ковчина другої половини XVIII ст.	147
Володіння Києво-Софійського монастиря	149
Ковчинські прізвища	153
Ковчинські мікротопоніми	155

ІМПЕРСЬКА ДОБА

Адміністративні перетворення кінця XVIII – початку XIX ст.	156
Ковчин в "Описі Чернігівського намісництва 1779 – 1781 рр."	157
Скасування козацтва (1782 р.)	160
Секуляризація маєтностей Києво-Софійського монастиря (кінець 1780-х рр.). Поява державних селян	162

Будівництво церкви. 1808 р.	166
Ковчинські духівники	
Іоанн Івашкевич (роки служби: 1786 – 1825)	173
Григорій Дєполович (роки служби: 1825 – до 1852)	177
Влас Карпинський (роки служби: 1809 – 1859)	182

Друга половина XIX століття	
Сільські товариства. Адміністративні зміни	184
Земля і землевласники	184
Селянська реформа 1861 р.	185
Земська реформа	192

Ковчинська школа	
Церковнопарафіяльна школа 1862 – 1875 рр.	193
Земська школа 1875 – 1919 рр.	193
Аркадій Верзилов	199
Ковчинські духівники	
Платон Дєполович (роки служби: 1868 – 1904)	200
З родини Дєполовичів	
Сергій Дєполович	202
Петро Дєполович	203
Лідія Дєполович	203
Ковчинські духівники	
Іоанн Митькевич (роки служби: 1907 – 1919)	207
На початку ХХ століття	209
Ковчинські переселенці 1907 р.	209
Перша світова війна	211
Життя і побут у ХІХ – на початку ХХ ст.	214
Додатки	
1. Перелік козаків і посполитих... 1751 р.	216
2. Ревізія Ніжинського полку 1737 р.	218
3. Відомості про продаж волів жителями с. Ковчина у 1737 – 1739 рр.	222
4. Ревізія Ніжинського полку 1736 р.	225
5. Ревізія Ніжинського полку 1738 р.	229
6. Ревізія Ніжинського полку 1747 р.	233
7. Фрагменти Генерального опису Малоросії. 1766 р.	239
8. Сповідний розпис Свято-Георгіївської церкви с. Ковчина за 1796 р.	252
Джерела та література	300
Список скорочень літератури та назв установ	314
Список застарілих і рідковживаних слів	315
Давні одиниці вимірювання	317
Про авторів	319

БУДІВНИЦТВО ЦЕРКВИ. 1808 р.

Початок XIX ст. ознаменувався ще однією надзвичайно важливою подією в житті Ковчина. У 1808 р. коштом мешканців була зведена нова кам'яна церква, яка стала справжньою окрасою села. Зауважимо, що ковчинська Георгіївська церква була однією з небагатьох мурованих у Ніжинському повіті, де на початок 1800 р. у 66 селах і 6 містечках існували 72 дерев'яних церкви й лише одна кам'яна²⁰³. Храм розташувався недалеко від сучасної школи, на місці, яке й зараз називають у селі цвинтар або майдан.

Монументальна білостінна будівля стрімко здіймалася увись на 28 м. Судячи зі збережених креслень (рис. 43), центральна частина церкви в горизонтальному плані мала розмір приблизно 12,5 x 12,5 м (по зовнішніх стінах)²⁰⁴. Товщина опорних кутів майже 2 м, стін – близько 1,4 м. Центральний внутрішній простір мав площу 8,5 x 8,5 м, піднімався на висоту 9 м і мав два ряди вікон, створюючи враження двоповерхової будівлі. З усіх боків до центральної частини примикали одноповерхові виступи – абсиди, перекриті двосхилими дахами. Центральна частина й виступи у плані мали вигляд рівнобічного хреста розміром 23 x 23 м. Усередині абсиди сполучалися з центральним нефом арковими отворами. Зовнішні стіни абсид і центральної частини вгорі були оздоблені трикутними фронтонами. Таким чином утворювалася всефасадна центрична споруда, що зусібіч мала однаково красивий вигляд. Із заходу був розміщений притвор (нартекс) – передня, вхідна частина храму. Середня частина храму мала високий центральний неф і два бокові. Вітвар поміщався у східній абсиді. Просторий інтер'єр церкви мав дивовижну акустику, де найтихіший звук злітав до самісінького купола. Урочистості службам додавала гра світла в кольорових шибках сяючих вікон.

Над високим центральним об'ємом підносився могутній, витягнутий угору сферичний купол, увінчаний великою маківкою. А вже там піднято величезний, за спогадами старожилів позолочений, хрест. Особливістю купола було те, що він спирався не на барабан, а на квадратну основу церкви. Посєднання сферичного купола з двосхилими дахами фронтонів створювало складну архітектуру покрівлі й вимагало неабиякої майстерності покрівельників.

Ефект стовпоподібності, такий відчутний на рівнині, де стояла будівля, посилювався колоноподібними пілястрами (виступами) на всіх зовнішніх кутах церкви й у місцях примикання абсид. Рельєфно кладкою були зроблені

203 Топографічний опис Малоросійської губернії 1798 – 1800 рр. // Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. – Київ : Наук. думка, 1997. – С. 96.

204 ДАЧО. – Ф. 127. – Оп. 10. – Спр. 1641. Об утверждени чертежа на расширение западного придела церкви в с. Ковчине Черниговского уезда и устройство при ней каменной колокольни, 5 июня 1897 г. – Арк. 1 – 6.

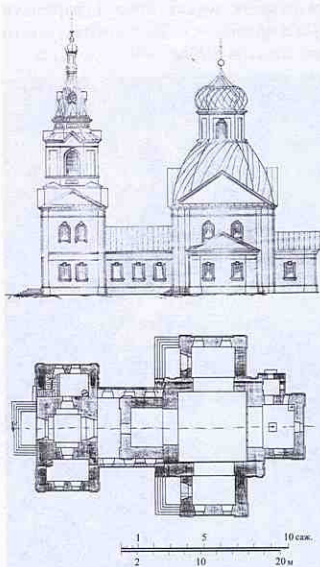

Рис. 43. Креслення Георгіївської церкви с. Ковчина.

починку храму дано им 200 р., на колокол 400 р., на бархатную ризу 5 руб., кроме того каждый год жертвует от 10 до 30 руб."²⁰⁵

У 1897 – 1901 рр., коли священником був Платон Дєполович, до західного порталу церкви було прибудовано кам'яну дзвіницю з шатровим верхом заввишки 30 м. Чи порушила добудова, виконана в іншому архітектурному стилі, органічну цілісність ковчинської церкви – питання спірне. А втім, вона дозволила збільшити

фриз і карниз, виділено фундамент. Подібні центричні муровані храми, що прийшли до нас від італійського Відродження, були поширені в Україні у другій половині XVIII – на початку XIX ст. і збереглися на Чернігівщині. Такою є, зокрема, Трьохсвятительська церква в с. Лемеші Козелецького р-ну (1755 р.).

Керував будівництвом ковчинської церкви священник Іоанн Івашкевич, справді унікальна людина. Досить сказати, що він прослужив у ковчинському Свято-Георгіївському храмі 39 років! А відчувши неміч, у 70-літньому віці сам звернувся до єпископа Чернігівського й Ніжинського Лаврентія з проханням прислати на своє місце священника Григорія Дєполовича.

Будівництво церкви здійснювалося за рахунок щедрих пожертвувань жителів села. Філарет Гумілевський, описуючи Чернігівську єпархію, щодо ковчинців зазначав: "Между нынешними прихожанами отличается набожностью и благотворениями храму козак Павел Тураш, 70 лет, на

205 Черниговские епархиальные известия. – 1864. – № 9. – С. 271 – 272;

У документі прізвище написано як Туран. Це очевидна помилка, бо таких прізвищ у Ковчині ніколи не було. А от Павло Тураш найраніше згадується у Сповідній відомості 1796 р. як 9-літній син козака Івана Семеновича Тураша. Також він значиться в документах 1825 р.

майже вдвічі внутрішню площу храму за рахунок широкого одноповерхового переходу, що поєднував дзвіницю й церкву. Тепер загальна площа архітектурного ансамблю Георгіївської церкви в с. Ковчині склала 34×23 м.

Вхід до церкви був через перший поверх дзвіниці. Фасад дзвіниці прикрашала урочиста ікона святого великомученика Георгія на повен зріст. Територію навколо храму дбайливо обвели: з лівої і тильної сторони – товстим цегляним муром, з фасадної і правої сторони – ошатною кованою огорожею на кам'яному підмурку. Вхідна брама, що вела на церковне подвір'я, також була величною. Ліворуч за воротами, де раніше стояла стара дерев'яна дзвіниця, збудували невелику церковну сторожку з крамничкою, де продавали свічки, хрестики, ікони й усілякі церковні речі.

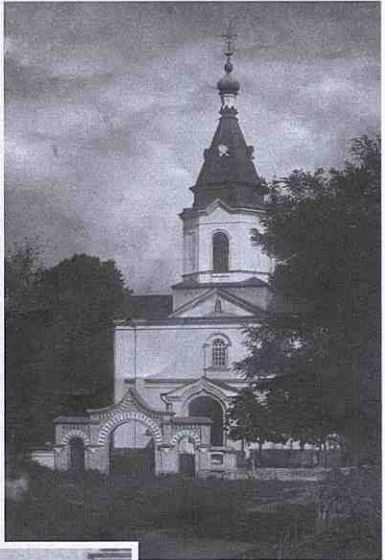

Рис. 44. Вид на дзвіницю Георгіївської церкви с. Ковчина. Фото 1932 р.

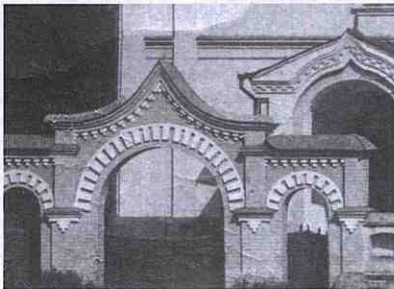

Рис. 45. Вхідна брама Георгіївської церкви.

"Святий Георгій" – ікона домонгольського періоду (бл. 1130 р.) Походить з Георгіївського собору Юріївського монастиря, що у Великому Новгороді. Нині знаходиться в зібранні Державної Третяковської галереї в Москві. Іконографія образу відповідає поширеному у Візантії з X ст. зображенню святого Георгія як воїна, а не юного мученика. Його показано на золотому тлі на повен зріст із князівським вінцем на голові. Права рука святого тримає спис і притиснута до грудей, опущена ліва рука тримає меч у піхвах. За спиною видно щит круглої форми. Подібна ікона прикрашала фасад дзвіниці ковчинської церкви.

*Рис. 46. Святий
Георгій.*

*Дерево, наволока,
левкас; ясна темпера.
230 × 142 см.*

Дзвони для нової дзвіниці придбали коштом чотирьох найзаможніших козацьких родин – Турашів (можливо, діти чи внуки Павла Тураша), Свирида Спугая, Прокопців і жителя с. Дурні Скирди. Прізвища жертводавців були відлиті на найбільшому дзвоні.

Ковчинці пильно дбали про стан своєї святині. У церкві було все необхідне церковне начиння для здійснення богослужінь. Тут зберігали метричні книги кількох поколінь, склали сповідні відомості – щорічні повні переписи населення села, статистичні відомості.

"Тшанієм прихожан" у 1907 р. недалеко від церкви був зведений будинок для священика загальною площею близько 150 м². Він мав 6 кімнат і кухню. Дім і належні господарські приміщення перебували у власності Георгіївської церкви приблизно до початку 1930-х рр. Потім протягом усього радянського періоду будинок використовували як шкільне навчальне приміщення. Його облицювали білою цеглою, і в такому вигляді він зберігся до нашого часу. Односельці досі називають його "попівським домиком", а частіше – "попівською школою". Мовчазним свідком тих часів є могутній дуб, що росте поруч.

Рис. 47. Будинок священика.

Церква с. Ковчина завжди була одним з найбільших землевласників. Станом на 1914 р. "земли при церкві состоит: усадебной вместе с погостом церковным 3 десят. 1800 квадрат. саж., пахатной 68 десят. 2380 квадрат. саж., сенокосной 10 десят. и около 400 сажень пустопорожней земли, на коей по преданию была церковь, в расстоянии 70 саж. от церкви"²⁰⁶. Руга – земля, надана сільською громадою церкві на її утримання, щороку приносила близько 100 рублів доходу. При цьому священник нарікав на якість землі: "Качество церковной земли [таково]: частью серопесчаная, частью песчаная, из коей 8 десятин не засеваются по непригодности". Церковні ружні землі простягалися по правій стороні вул. Заболотної від болота до околиці села в напрямку Авдіївки. Це були колишні монастирські володіння.

Згадка про 400 сажень (1 840 м²) порожньої землі на відстані 70 сажень (150 м) від сучасної церкви, очевидно, стосується тієї ділянки на кручі, де раніше стояла дерев'яна церква. Також у цьому уривку згадується погост – церковний цвинтар, де погребали ковчинських священників. Його могли закласти праворуч за церквою ще по смерті отця Івашкевича (після 1825 р.) попри згадку у статистичних відомостях 1877 р., що "настоящего цвинтаря нет, а несколько старых деревьев"²⁰⁷. Можливо, укладач не вважав кілька могил справжнім цвинтарем. Ми ж бо припускаємо, що біля ковчинської церкви XIX ст. було щонайменше 5 поховань. Спочили тут усі батюшки, які служили при храмі: Іоанн Івашкевич, Григорій Дєполович, Влас Карпинський. Достовірно відомо про поховання на церковному погості священника Платона Дєполовича²⁰⁸ та його сина Сергія, котрий у середині 1920-х рр. працював у містечку Березному дільничним лікарем і був убитий, скоріше за все з метою пограбування. Могила Сергія Дєполовича збереглася до наших днів. Щоправда, цегляний цоколь і надгробок тепер встановлені фасадом на південь, хоча раніше могила була зорієнтована традиційно – по лінії схід-захід.

У 1928 р. було зроблено капітальний ремонт Георгіївської церкви. Її побілили й пофарбували. Приблизно наприкінці 1930-го – на початку 1931-го, в період антирелігійної кампанії, храм закрили. Тодішнього батюшку Миколу Капшученка вигнали з дому, а церковний будинок передали школі.

"У 1931 році зняли з церкви дзвони і всю металеву огорожу. Коли прийшли знімати дзвони, то піднялося жіноче повстання. Жінки з усього села походилися і хотіли не дати, та по-їхньому нічого не вийшло. Дзвони зняли і церкву перетворили в комору: зсипали зерно колгоспне до 1935 року, а в 1935 році почали

206 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 3. – Спр. 395. Ведомости о церквях и церковнослужителях Черниговского уезда, 1914 г. – С. 673 зв.

207 ДАЧО. – Ф. 154. – Оп. 1. – Спр. 203. Статистические сведения о состоянии сельского хозяйства по селу Ковчин и хутору Старики Салтыково-Девичкой волости, 1877 г.

208 ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 10. – Спр. 1037. Метрична книга Георгіївської церкви с. Ковчина, 1904 р. – Арк. 177 зв. – 178.

розкидати церкву, а цеглу перевезли в Куликівку на школу", – згадував очевидець події²⁰⁹. Добротно муровані стіни важко піддавалися розбиранню. До руйнування залучали дорослих, жінок і дітей, виплачуючи по копійці за кожну цілу цеглину. З неї в районі звели кілька адміністративних будинків: перший поверх школи, колишній військкомат і управління сільського господарства. Упродовж кількох наступних років (принаймні до 1939-го) поволі розбирали фундаменти під огорожею. Убогі колгоспники викопували їх, щоб використати старовинну міцну цеглу на своїх подвір'ях. Та все ж кілька опорних стовпів ще довго бовваніли на місці руїни й ніяк не піддавалися нищенню. Тільки 1949 р. їх звалили, залучивши потужну техніку, що працювала тоді під Авдіївкою на прокладанні газогону "Дашава – Москва". І сліду не лишилося від величної церкви, лише шумить парк, посаджений 1987 р. на місці колишньої святині.

Імена священників і церковнослужителів, які правили при ковчинському храмі, наведені в табл. 15, 16.

Таблиця 15.

Священники Георгіївської церкви с. Ковчина

Відомі роки служби	Ім'я та прізвище (роки життя)
1654	Самійло
1660 – 1711	Кузьма Страховський (? – 1711)
	Прокопій Кузьмич Страховський
	Данило (племінник о. Прокопія)
1740	Андрій Дмитрович (1697 – до 1766)
1739 – 1773	Павло Григорович Градовський (1710 – бл. 1779)
1747 – 1766	Пилип Івашута
1766 – 1773	Григорій Павлович Градовський
1786 – 1825	Іоанн Пилипович Івашкевич
1794 – 1795	Григорій Семенович Прокопович (1764 – ?)
1796 – 1802+	Самійло Григорович Васютинський
1809 – 1859	Влас Юхимович Карпинський (1779 – 1861)
1825 – до 1852	Григорій Леонтійович Дєполович (1800 – до 1852)
1853 – 1854	Іоанн Несторович Черницький (1816 – 1854)
1855 – 1857, 1859 – 1861	Петро Єлисейович Ласкоронський
1857 - 1859	Микола Якович Бордонос
1862 – 1867	Петро Кирилович Карпинський
1862 (лют.), 1868 – 1904	Платон Григорович Дєполович (1835 – 1904)
1876	Іоанн Городиський, священник, помічник настоятеля
1905 – 1907	Петро Введеньський
1907 – травень 1919	Іоанн Іоаннович Митькевич (1871 – ?)
липень 1919 – 1931	Микола Васильович Капшученко (1889 – 1958)

209 Спугай М. В. Спогади // Світ-інфо. – 2016. – 3 бер. – С. 13 – 14.

Таблиця 16.

Дяки, псаломники й паламарі Георгіївської церкви с. Ковчина

Відомі роки служби	Ім'я та прізвище
1720	Прокіп
1738 – 1740	Василь Іванов, паламар, дячок
1732 – 1742	Іван Кузьмич Страховський, паламар
1744	Іван Іванович Страховський, дяк
1756	Трохим Андрієвський, дяк
1762	Евтії Остапенко, дяк
1763	Микола Василієв, дяк
1763 – 1766	Клим Степанов, дяк
1768 – 1778	Іван Васильович Чорнуха, паламар
1773	Петро Павлович Градовський, дяк
1773	Хома Федорович Дейнека, дяк
1778	Євстафій Німченко, дяк
1796	Остап Саввич Зінченко, "козак, в должности дячковской"
1796	Микола Григорович Градовський, "в должности пономарской"
1812	Нестор Антонович Михайловський, паламар, указний дячок
1812	Юхим Самійлович Васютинський, указний паламар
1826	Митькевич, дячок
бл. 1830 – вересень 1853	Володимир Федорович Срібний, стихарний паламар
квітень 1844 – лютий 1884	Павло Васильович Добровольський, "диакон, исправляющий должность псаломщика"
1825 – 1881	Єлисей Власович Карпинський, стихарний дячок
листопад 1853 – серпень 1904	Пилип Володимирович Срібний, стихарний паламар, псаломник
серпень 1904 – 1907	Василь Пилипович Срібний, псаломник
1905 – 1910	Лев Якимович Кучеровський, паламар

КОВЧИНСЬКА ШКОЛА

Церковнопарафіяльна школа 1862 – 1875 рр.

Початок 60-х рр. XIX ст. на Чернігівщині ознаменувався суттєвим поширенням початкових шкіл. Цей процес був пов'язаний з ім'ям архієпископа Філарета Гумілевського, який очолював Чернігівську кафедру в 1859 – 1866 рр. Саме його зусиллями початкові навчальні заклади почали діяти майже при кожній церкві, тому й отримали назву церковнопарафіяльних, або церковноприходських, шкіл.

Церковнопарафіяльну школу в Ковчині відкрили 1862 р., і вона була постійно затребуваною жителями села як єдиний навчальний заклад для місцевих дітей. Адже на той час у Ковчині налічувалося понад 200 дітей шкільного віку, тому відкриття школи стало важливою подією. Слід зауважити, що в Салтиково-Дівицькій волості наприкінці 60-х рр. XIX ст. церковнопарафіяльні школи були лише в Ковчині та Салтиковій Дівиці. Навіть у Куликівці постійно діючого навчального закладу тоді ще не існувало.

Для школи збудували окреме приміщення – на місці нинішнього шкільного корпусу № 2, що на розі вул. Перемоги і вул. Л. П. Демолович. Школа мала одну класну кімнату й коридор. Працював лише один клас. Місцевий дяк Єлисей Власович Карпинський навчав дітей читанню та церковнослов'янської мови.

Проте навіть така початкова освіта була доступною далеко не для всіх дітей. За тих важких економічних і побутових умов, притаманних життю українського селянина, не кожен господар міг віддати свою дитину до школи, якщо в родині бракувало робочих рук, або якщо відвідування школи було пов'язане з непередбачуваними в селянському побуті витратами на взуття, теплий одяг тощо.

Після створення земств, які опікувалися місцевими питаннями, в тому числі розгортанням освітньої мережі, ситуація змінилася на краще. Чернігівське повітове земство в 1868 р. узяло під свою опіку існуючі школи Палати державного майна, а згодом і церковнопарафіяльні.

Земська школа 1875–1919 рр.

Як свідчать джерела, земську школу в Ковчині відкрили в листопаді 1875 р. Ковчинське земське училище того часу за кількістю учнів (117) було одним з найбільших у Чернігівському повіті й поступалося лише школі містечка Седнева (137 учнів).

Приміщення для земської школи "по настоянию священника" було зведено в 1875 р.²⁴¹ Можливо, для потреб нового навчального закладу неодноразово перебудовували стару церковнопарафіяльну школу. Відомо, що 1894 р. у ній здійснили капітальний ремонт: з колишнього коридора зробили класну кімнату, прибудували новий коридор-роздягальню, а з іншого боку будівлі – дві квартири для вчителів площею 26 і 11 м².

Станом на 1896 р. приміщення Ковчинського земського училища визнавали одним з найкращих у Чернігівському повіті. Школа була дерев'яною, стояла на цегляному фундаменті, мала залізний дах. Принагідно зазначимо, що на той час більшість із 53 училищ повіту стояли під стріхою (41) і на дерев'яних стовпчиках без фундаменту (36).

Школа була досить просторою. Вона мала дві класні кімнати й теплу роздягальню (коридор). Площа першої кімнати складала 120 кв. арш. (60,7 м²), другої – 32 кв. арш. (16,2 м²). Висота приміщень – 4 арш. (2,8 м). На зборах повітового земства 1885 р. встановили мінімальну норму площі класного приміщення на кожного учня – 2 кв. арш. (1,0 м²). У багатьох тодішніх сільських навчальних закладах цієї норми не дотримувались, а в Ковчинському народному училищі майже кожного навчального року на учня припадало понад 2 кв. аршини.

У шкільних класах були три- і чотиримісні парти, що стояли в два ряди. Усе навчальне обладнання складалося з класної дошки, рахівниці, глобуса, карти півкуль Землі та карти Російської імперії. За рахунок земства учням видавали підручники, письмове та навчальне приладдя: молитовник, буквар, книги для читання, прописи, арифметичний задачник, лінійку-квадратик, грифельну дошку. Навесні, закінчивши навчання, учні повертали все це до школи.

Школа розміщувалася на невеликій ділянці площею 240 кв. саж. (0,11 га). І земельна ділянка, і саме приміщення були власністю сільської громади. Через невелику площу шкільної садиби училище фактично не мало подвір'я. Перерви учні проводили в класі, а за гарної погоди – просто на вулиці. Хлопці часто лазили на новозбудовану церковну дзвіницю, за що їх карали.

До школи приймали дітей від 8 до 12 років, а то й старших. У першому класі переважно навчалися діти віком 8–10, у другому – 10–12, у третьому – 11–13 років. У перших двох класах було по 20–30 учнів, а до випуску залишалося близько десяти.

Навчальний курс тривав три роки. Проте навчання не було обов'язковим. Учні могли залишити школу після першого чи другого класу або по кілька років

241 Доклады в связи с отчетом Черниговской уездной земской управы по народному образованию за 1896 год. – Чернигов, 1897. – С. 21.

Народное образование в Черниговской губернии // ЗСЧГ. – 1877. – № 5 – 8. – С. 116.

навчатися в одному класі. Малоздібних школярів учитель міг відрахувати зі школи. Тому до випускного класу доходило значно менше дітей. Ще менше учнів складали випускні іспити й отримували свідоцтва про закінчення школи.

У Ковчинському земському училищі дітей продовжував навчати вже згадуваний дяк Єлисей Карпинський, тому предмети й методи викладання, мабуть, суттєво не відрізнялися від тих, що існували в церковнопарафіяльній школі. Пізніше навчально-виховний зміст роботи земських шкіл визначався "Орієнтовними програмами предметів, що викладаються у початкових народних училищах", які були затверджені Міністерством народної освіти в 1897 р. Початкова школа мала "зміцнювати у народі релігійні та моральні поняття і поширювати елементарні корисні знання"²⁴². Тому й викладали відповідні предмети: Закон Божий (6 год. на тиждень), церковнослов'янську граматику (3 год.), російську мову (8 год.), каліграфію (2 год.), арифметику (5 год.) – усього 24 години щотижня. Усі навчальні дисципліни викладали російською мовою. Найголовнішою, звичайно ж, був Закон Божий, який по суботах читав законовчитель – місцевий священик. Решту дисциплін викладали професійно підготовлені вчителі, яких до школи направляло повітове земство (табл. 18).

Таблиця 18.

Учителі Ковчинського земського училища

№	Прізвище, ім'я, по батькові	Рік прийому	Рік звільнення
1	Карпинський Єлисей Власович	1862	
2	Ющенко Дмитро Йосипович	1878	
3	Ющенко Аделаїда Миколаївна	1882	
4	Ахновська Олена Євгенівна	1896	1897
5	Григор'єва Наталія	1896	1897
6	Данилевич Василь Федорович	1897	1900
7	Данилевич Тетяна Леонтіївна	1897	1913
8	Деполович Лідія Платонівна	1901	1908
9	Барановська В. І.	1911	
10	Карпова Н. Д.	1911	
11	Халаш В. Є.	1911	
12	Шведова В. П.	1911	

²⁴² Сірополко С. Історія освіти в Україні – Київ : Наук. думка, 2001. – С. 348.

Після відкриття земського училища в Ковчині був великий вплив учнів – одразу 117 осіб (80 хлопчиків і 37 дівчаток). Далі чисельність поступово зменшувалася, і кількісний склад учнів по роках наведено в табл. 19.

Таблиця 19.

Чисельність учнів Ковчинської школи в 1875 – 1901 рр.

Навчальний рік	Кількість учнів			
	Хлопчиків	Дівчаток	Всього	Закінчили
1875-76	80	37	117	-
1876-77	82	23	105	-
1877-78	74	18	92	2
1878-79	74	18	92	2
1879-80	56	-	56	-
1880-81	68	4	72	-
1881-82	70	4	74	3
1882-83	76	-	76	9
1883-84	77	-	77	2
1884-85	73	3	76	11
1885-86	67	3	70	3
1886-87	77	6	83	2
1887-88	67	8	75	5
1888-89	66	6	72	10
1889-90	64	7	71	5
1890-91	63	5	68	9
1891-92	67	8	75	7
1892-93	73	7	80	6
1893-94	83	14	97	8
1894-95	80	15	95	8
1896-97	70	9	79	4
1898-99	69	17	86	12
1899-00	73	24	97	6
1900-01	77	16	93	7

Земство оплачувало працю вчителів, видавало навчальні книги та приладдя, комплектувало бібліотеки, а сільські громади брали на себе зобов'язання з будівництва, ремонту й утримання шкільних приміщень: "На обязанности сельского общества по отношению к земскому училищу лежит прежде всего постройка вполне приспособленного училищного здания и ремонт его и, затем, удовлетворение хозяйственных нужд школы: отопления, освещения, мелкого ремонта и наёма сторожа"²⁴³.

243 Доклады ... за 1896 год. – С. 131.

Відомо, що Ковчинська громада щороку збирала 100, а в окремі роки 150 рублів на утримання школи та забезпечення її всім необхідним для нормальної роботи. Згідно з постановою земських зборів 1888 р. ці кошти мали надходити до земської управи, де для кожної школи було відкрито окремий рахунок. Проте не всі громади виконували цю ухвалу. Приміром, Ковчинська й Куликівська громади спочатку видавали зібрані гроші безпосередньо попечителю школи, й тільки згодом, з 1896 р., кошти почали передавати до управи: "Управа, по мере надобности, выдает деньги на удовлетворение нужд училища... или учителю, или попечителю, или хозяину школы, который расходует их и ведет записи в приходо-расходной книге. Обыкновенно ведет приходо-расходную книгу учитель, попечитель же только в случаях, когда он особенно близок к школе. Такие случаи... имели место в Ковчинском и Козлянском училищах".

Тільки у двох училищах Чернігівського повіту, в тому числі в Ковчині, господарськими питаннями школи видав не учитель, а "попечитель" – тобто опікун. Його обирала громада на трирічний строк, або ж він сприяв школі з власної ініціативи й відіграв значну роль у її житті. Попечитель мав право контролювати економічне життя закладу та навчально-виховний процес. На щастя, історія зберегла прізвища достойників, чия діяльність має слугувати прикладом небайдужого ставлення жителів села до проблем свого навчального закладу. 25 жовтня 1885 р. попечителями Ковчинської школи були обрані А. А. Собко та священник П. Г. Демолович. Авторитет останнього був таким високим, що його обирали попечителем сільської школи впродовж багатьох років²⁴⁴.

Слід зауважити, що наші земляки справді були або досить заможними, або достатньо свідомими й відповідальними у своєму ставленні до школи. Адже за 12 років (1886 – 1897) земство жодного разу не виділяло додаткових коштів на утримання Ковчинського училища, оскільки відповідні заяви не надходили. Отже, сільська громада самотужки утримувала свій навчальний заклад, тоді як окремі училища повіту досить часто одержували дотації від земства. Таке піклування про школу свідчить про особливу зацікавленість місцевих жителів у її діяльності.

Проте навіть земська школа не охоплювала навчанням усіх ковчинських дітей, яких ставало дедалі більше, адже населення села зростало. Чисельність дітей шкільного віку (8–11 рр.) вважалася рівною десятій частині всього населення й у різні роки могла становити від 220 до 250 осіб. Тим часом у школі навчалася близько третини дітей – почасти через необов'язковість навчання, нестачу місць, а головне – через економічні чинники, про які згадувалося вище.

244 Свод постановлений Черниговского уездного земского собрания по народному образованию за 1886 – 1894 гг. – Чернигов, 1895. – С. 61.

Ухвалення в 1908 р. Закону про введення загального початкового навчання сприяло загальному розвитку початкової освіти, розширенню мережі початкових шкіл та збільшенню чисельності учнів. Вихованці Ковчинської школи вже не могли розміститися в старій будівлі, через що багатьом з них було відмовлено в навчанні. Тому на початку ХХ ст. гостро постало питання про будівництво нового шкільного приміщення.

*Рис. 55. Земська школа.
Приміщення № 2. Фото 1932 р.*

училище працювало до 1919 р. Обидва земські будинки збереглися донині: в одному розмістився історико-краєзнавчий музей с. Ковчина, в іншому – шкільні майстерні.

*Рис. 56. Земська школа. Приміщення № 1.
Фото початку 1950-х років.*

Аркадієм Васильовичем Верзиловим, який пішався своєю малою батьківщиною і навіть узяв собі псевдонім "Ковчинець".

У 1909 р. у Ковчині коштом повітового земства звели два нові шкільні будинки. Один з них постав на місці старої школи, а другий – через дорогу, на вузькій смужці землі, яку придбало земство. Навесні, по великій воді, баржами доставили лісоматеріал і цеглу. Приміщення звели дуже швидко, за одне літо. До початку нового навчального року вони вже були готові, тільки не штукатурені. У цих приміщеннях Ковчинське земське

Доречно нагадати, що всі дисципліни натоді викладали російською мовою згідно з Валувським циркуляром 1863 р. та Емським указом 1876 р., які повністю забороняли українську. І тільки в 1916 р. повітова інтелігенція виступила з ініціативою викладання шкільного курсу рідною українською мовою²⁴⁵. Цей відчайдушний порив був підтриманий міським головою Чернігова, нашим земляком

245 Черниговская земская неделя. – 1916. – № 49. – 2 декабря. – С. 3 – 4.